

DXSH LOYIHALARINI AMALGA OSHIRISHDA XORIJ TAJRIBASI

Butayev Javlon	Baholash ishi va investitsiyalar kafedrası katta o'qituvchisi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Xudoyberdiyev Jahongir	Bank ishi fakulteti 3-kurs talabasi Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Annotatsiya	Mazkur ishda davlat-xususiy sheriklik (DXSH) loyihalarining xalqaro tajribalari o'rganilgan. Turli mamlakatlar, jumladan Buyuk Britaniya, AQSh, Rossiya, tajribasi tahlil qilinib, ularning huquqiy-me'yoriy bazasi, DXSH mexanizmlari, moliyalashtirish usullari va loyiha boshqaruvi modellariga e'tibor qaratilgan. Ishda muvaffaqiyatli DXSH amaliyotlarining asosiy omillari hamda muammoli loyihalardan chiqarilgan saboqlar ko'rib chiqilgan. Tahlil natijasida O'zbekistonda DXSH loyihalarini takomillashtirish uchun xorijiy tajribalardan qanday foydali jihatlarni olish mumkinligi yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqilgan. Annotatsiyada xorij tajribasi asosida O'zbekiston uchun samarali va barqaror DXSH modeli taklif etiladi.
Kalit so'zlar	Davlat-xususiy sherikchilik, kontsessiya shartnomasi, Private finance initiative, risk, byudjetdan tashqari investitsiyalar, "Natijaga qarab to'lash" strategiyasi.

Annotation. This paper explores international experiences in the implementation of public-private partnership (PPP) projects. It analyzes the practices of various countries, including the United Kingdom, the United States, and Russia, with particular attention paid to their legal and regulatory frameworks, PPP mechanisms, financing methods, and project management models. The study examines the key success factors behind effective PPP practices, as well as lessons learned from problematic projects. Based on this analysis, the paper provides recommendations on how Uzbekistan can adopt and adapt useful aspects of international experiences to improve its own PPP initiatives. The annotation proposes an effective and sustainable PPP model for Uzbekistan, grounded in global best practices.

Keywords: Public-private partnership, concession agreement, Private Finance Initiative, risk, off-budget investments, "payment by results" strategy.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotining hozirgi rivojlanish bosqichida ko‘plab davlatlar davlat-xususiy sheriklikni (DXSh) yo‘lga qo‘yish zarurati bilan duch kelmoqda.

Mazkur hamkorlik shakli, avvalo, davlat an‘anaviy tarzda katta mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olgan sohalarda yuzaga keladi: umumiy foydalanishdagi obyektlar (transport, kommunal, ijtimoiy infratuzilma), ularni ta‘mirlash, rekonstruksiya qilish va saqlab turish, uy-joy-kommunal xo‘jaligi va boshqalar.

Davlat, albatta, strategik sohalarni nazorat qilishdan voz kecha olmaydi, ammo ushbu sohalarga kiruvchi obyektlarning raqobatbardoshligini saqlab qolish va qo‘llab-quvvatlash uchun byudjet mablag‘lari yetarli emas. Qo‘shimcha kapitalni jalb qilish talab etiladi, u davlat va xususiy biznes hamkorligi orqali kiritiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida 2024 — 2030-yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2024-yil 30-avgustdagi PQ-308-son qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi tuzilmasida “Davlat-xususiy sheriklik loyihalari markazi” loyiha ofisi tashkil etilgan, shu jumladan, unga Davlat-xususiy sheriklik jamg‘armasiga kelib tushgan mablag‘larni samarali boshqarish vazifalari yuklangan va quyidagi vazifalar belgilab qo‘yildi:

Yirik shaharlar o‘rtasida qulay va tezkor avtomobil qatnovi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish maqsadida kamida 1 000 km zamonaviy pullik magistral avtomobil yo‘llarini qurish va modernizatsiya qilish, shu jumladan Toshkent — Samarqand yo‘lini qurish ishlarini 2024-yilda hamda Toshkent — Andijon yo‘lini 2026-yilda boshlash;

Yillik energiya yo‘qotishlarini kamida ikki baravar pasaytirishni belgilagan holda barcha hududlarda elektr taqsimlash tarmoqlarini 2027-yil 1-iyulga qadar, tabiiy gaz taqsimlash tarmoqlarini esa 2027-yil yakuniga qadar xususiy operatorlarga topshirishni nazarda tutuvchi shartnomalarni imzolash;

Yiliga qo‘shimcha 30 foizgacha elektr energiyasini tejash maqsadida 2028-yilga qadar barcha ma‘nan eskirgan irrigatsiya nasos stansiyalarini modernizatsiya qilish bo‘yicha kelishuvlarga erishish;

Toza va doimiy ichimlik suvi bilan ta‘minlash qamrovini 87 foizga, markazlashgan oqova suv ta‘minoti qamrov darajasini 30 foizgacha oshirishni nazarda tutgan holda 2028-yil yakuniga qadar har bir hududda ichimlik va oqova suv tarmoqlarini modernizatsiya qilish va boshqaruvga berish uchun xususiy kompaniyalarni jalb qilish;

400 mingdan ortiq o‘quvchilar sig‘imiga ega zamonaviy ta‘lim muassasalari hamda 300 mingdan ortiq tarbiyalanuvchilar sig‘imiga ega maktabgacha ta‘lim muassasalarini tashkil qilish maqsadida 2026-yildan boshlab davlat-xususiy sheriklik (keyingi o‘rinlarda — DXSH) tamoyillari asosida har yili kamida 100 ta maktab va 100 ta maktabgacha ta‘lim muassasalarini qurish va boshqarishni tashkil etish;

Ilg‘or texnologiyalarga asoslangan tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida 100 mingdan ortiq bemorlarga xizmat ko‘rsatuvchi ko‘p tarmoqli shifoxonalarni qurish va ularni xususiy operatorlar boshqaruviga berish lozimligi inobatga olinsin. [1]

O‘zbekiston xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va davlat xizmatlarini ko‘rsatishni yaxshilash bo‘yicha kengroq strategiya

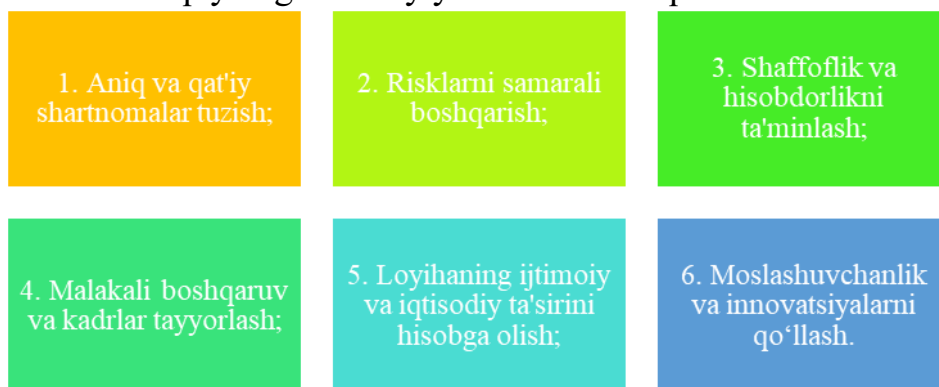
doirasida davlat-xususiy sheriklik (DXSh) loyihalarini amalga oshirmoqda. 2019-yilda “DXSh to‘g‘risida”gi qonuni qabul qilinganidan beri tashkilot energetika, sog‘liqni saqlash, ta’lim, transport va boshqa sohalarda turli DXSh loyihalarini ishlab chiqmoqda.

DXSH loyihalari Osiyo Taraqqiyot banki, Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot banki, Xalqaro Moliya Korporatsiyasi, Islom Taraqqiyot banki hamda Jahon banki kabi Xalqaro Moliya institutlari bilan hamkorlik qiladi. DXSH loyihalarining maqsadi – loyihalarning sifatini va jozibadorligini oshirish, barqarorligini ta’minlash, shuningdek ularni samarali va iqtisodiy tarzda amalga oshirishdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

G.Hodge, C. Grevelarning “The Challenge of Public-Private Partnerships: Learning from International Experience” nomli kitobida xalqaro tahlil asosida bergan xulosasiga ko‘ra, davlat-xususiy sheriklik (DXSH) yagona model emas, balki turli mamlakatlarda har xil shaklda qo‘llaniladigan amaliyotlar majmuasidir. Har bir mamlakat o‘zining siyosiy, iqtisodiy va huquqiy muhitiga mos ravishda DXSH modelini shakllantiradi va shu sababli uni standart, har yerda bir xil ishlaydigan yondashuv deb qabul qilish xato bo‘ladi. Turli davlatlardagi tajriba shuni ko‘rsatadiki, DXSH loyihalari samaradorligi har doim ham kutilganidek bo‘lavermaydi. Ba’zi loyihalar budjet mablag‘larini tejashga va xizmat sifati oshishiga olib kelgan bo‘lsa, boshqalari uzoq muddatli xarajatlar, moliyaviy muammolar va jamoatchilik noroziligiga sabab bo‘lgan. Risklarni qanday taqsimlash masalasi bu jarayonning markazida turadi — eng muvaffaqiyatli loyihalar aynan risklar davlat va xususiy sektor o‘rtasida adolatli taqsimlangan holatlarda kuzatilgan. Aksincha, noto‘g‘ri taqsimlangan risklar loyihaaning barbod bo‘lishiga olib kelgan. [2]

S.Osborne o‘zining “Public-Private Partnerships: Theory and Practice in International Perspective” asarida davlat-xususiy sherikchilik tushunchasi nafaqat iqtisodiy va moliyaviy instrument sifatida, balki davlat xizmatlarini yaxshilashda samarali boshqaruv va siyosiy vosita sifatida tahlil qilinadi. S.Osborne xalqaro tajribalar asosida DXSh loyihalarining kuchli va zaif tomonlarini ko‘rsatib, ularni yanada takomillashtirish quyidagi amaliy yo‘llarni taklif qiladi.

1-rasm. S.Osbornening DXShni takomillashtirish bo‘yicha taklif qilgan yo‘llari

Mahalliy olimlardan A.Saidovning davlat boshqaruvi, qonunchilik va huquqiy mexanizmlar sohasidagi ilmiy ishlari DXSh loyihalarini samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan mustahkam huquqiy va institutsional poydevorni yaratishda muhim o‘rin tutadi. Uning tadqiqotlari davlat organlarining faoliyatini

takomillashtirish, qonunlarni yanada shaffof va aniq qilish hamda davlat-xususiy sherikchilikda risklarni boshqarish mexanizmlarini yaxshilashga yo'naltirilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada taqqoslash, ilmiy-nazariy qiyoslash, hamda mantiqiy yondashuv kabi usullardan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda Davlat-xususiy sheriklik (DXSH) loyihalari tahlili o'ta dolzarb masalalardan biridir. Sababi, ushbu loyihalar orqali davlat cheklangan moliyaviy resurslarini tejab, xususiy sektor imkoniyatlarini jalb etgan holda muhim infratuzilmaviy va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishi mumkin. DXSH tahlili esa bu loyihalarning iqtisodiy samaradorligini, xavf-xatarlarini, foyda va zararlarini aniqlash, shuningdek, ularni shaffof va barqaror yuritishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu bois, DXSH loyihalarining chuqur va tizimli tahlili davlat siyosatining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda hamda iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri sanaladi.

Buyuk Britaniya 1990-yillarning boshlarida davlat-xususiy sherikchilik (DXSh) loyihalarining pionerlari bo'lgan, garchi infratuzilmani xususiy moliyalashtirish bundan oldin ham mavjud bo'lgan. 1980-yillar va 1990-yillarning boshlarida konservativ hukumatlar davlatga tegishli bo'lgan kommunal xizmatlarni, jumladan telekommunikatsiya, gaz, elektr energiyasi, suv va chiqindi xizmatlarini, aeroportlar va temir yo'llarni keng ko'lamda xususiylashtirish dasturini amalga oshirgan. Bundan tashqari, bir nechta mustaqil transport infratuzilma konsessiyalari mavjud bo'lib, ularning konsessiyadorlari o'z daromadlarini jamoat sektori to'lovlaridan emas, balki oxirgi foydalanuvchilardan olinadigan daromaddan olgan.

2020-yil aprel oyida Infratuzilma va Loyihalar Agentligi (Infrastructure and Projects Authority, IPA) PFI (Private Finance Initiative) loyihalari doirasida koronavirus pandemiyasi davrida muhim xizmatlarning uzluksiz ta'minlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha ko'rsatmalar chiqardi. COVID-19 pandemiyasining ta'siri va uning tarqalishini cheklash choralari 2021-yilgacha davom etganiga qaramay, pudratchilar va subpudratchilar asosan loyihalarda xizmat ko'rsatishni davom ettirishga muvaffaq bo'lishgan va jiddiy moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelmagan. Biz COVID-19 bilan bog'liq PFI shartnomalarida jiddiy nizolar yuzaga kelgani haqida ma'lumotga ega emasmiz va ko'pchilik holatlarda ham hukumat organlari, ham pudratchilar IPA ko'rsatmalariga rioya qilganini tushunamiz. Biroq, xarajat bosimi va hukumat yordamining to'xtatilishi fonida qayta tuzish (restrukturizatsiya) zaruriyati oshishi mumkin.

2020-yil iyun oyida Korporativ Bankrotlik va Boshqaruv Qonuni (Corporate Insolvency and Governance Act 2020) qabul qilindi, unda yangi bankrotlik va qutqarish tartiblari joriy etildi. Bu yangi tartiblardan ko'plari hali PPP (davlat-xususiy sherikchilik) kontekstida sinovdan o'tmagan. Buning sababi, ushbu yangi qoidalarining PPP loyihalari kompaniyalari va ularning moliyalovchilariga ta'sirini cheklovchi keng qamrovli istisnalar mavjudligidir. Masalan, PPP yoki PFI loyihasining bir qismi bo'lgan shartnomalar bo'yicha kompaniyalar yangi moratoriya tartibidan yoki yangi ipso facto qoidalaridan foydalanishga haqli emas. Ipso facto qoidalari esa mijozning bankrotlik tartibiga kirishi trigger (ishga tushiruvchi) bo'lgan hollarda, tovar va

xizmatlar ta'minoti bo'yicha shartnomalarni bekor qilish yoki boshqa huquqlarni qo'llashni taqiqlaydi.

Buyuk Britaniya Infratuzilma Banki (UK Infrastructure Bank, UKIB) 2021-yil iyun oyida ishga tushirilgan bo'lib, hozirda xususiy va davlat sektorlariga moliyalashtirish xizmatlarini taqdim etmoqda va maslahat xizmatlarini tashkil etish ustida ishlamoqda. Hukumat UKIB orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, Buyuk Britaniyada infratuzilmaga investitsiyalarni mintaqaviy muvozanatlash, shuningdek, mamlakatni karbon chiqindilarini nolga tenglashtirish yo'lida qo'llab-quvvatlashni maqsad qilgan.

Ishga tushirilganidan beri UKIB quyidagi investitsiyalarni amalga oshirgan yoki ularga majbur bo'lgan:

1-jadval

UKIB amalga oshirgan investitsiyalari

Loyiha nomi	Loyiha summasi
Dengiz shamol energetikasi sohasiga xizmat ko'rsatish uchun South Bank Quay loyihasi	107 million funt sterling
Buyuk Britaniyada qiyin yetib boriladigan joylarga yuqori sig'imli keng polosali internet ta'minlash	100 million funt sterling
Subsidiyasiz quyosh energiyasini ikki b aravar oshirish	250 million funt sterling

AQSh Uy-joy va Shahar Rivojlantirish Departamenti (HUD) 2013-yilda Buyuk Sandy to'foni oqibatida yuzaga kelgan zararlarni bartaraf etish va mustahkamlash ishlari uchun 5 milliard dollar miqdorida grant mablag'lari ajratishini e'lon qilgan va to'fon ta'siriga uchragan besh shtatni imkon qadar "Natijaga qarab to'lash" (Pay for Success) strategiyalaridan foydalanishga chaqirgan.

2013-yilda Moliya Departamenti (Department of the Treasury) "Ma'lumot so'rovnomasi" (Request for Information, RFI) chiqargan bo'lib, bu 300 million dollar miqdoridagi rag'batlantiruvchi jamg'arma (Incentive Fund)ni loyihalashga yordam beradi. Ushbu jamg'arma shaharlar, shtatlar va notijorat tashkilotlarni yangi "Natijaga qarab to'lash" modellari sinovidan o'tkazishga rag'batlantirish maqsadida tashkil etilgan.

Mazkur jamg'arma 2013-yil budjetida Prezident tomonidan "Natijaga qarab to'lash" strategiyalarini kengaytirish uchun ajratilgan taxminan 500 million dollar majburiyatining bir qismi hisoblanadi. [5]

2023-yil yakunlari bo'yicha Rossiyada davlat-xususiy sheriklik (DXSH) loyihalarini amalga oshirish bo'yicha 3427 ta bitim mavjud, ularning umumiy investitsiya hajmi 4,8 trillion rubldan iborat, shundan 3,3 trillion rubli (69%) byudjetdan tashqari investitsiyalar. Har bir loyiha uchun o'rtacha 1,4 milliard rublik umumiy investitsiyalar ajratilgan. Quyidagi jadvalda 2023-yildagi Rossiya davlat xususiy sherikchilik bozorida ajratilgan umumiy investitsiyalar hajmi, byudjetdan

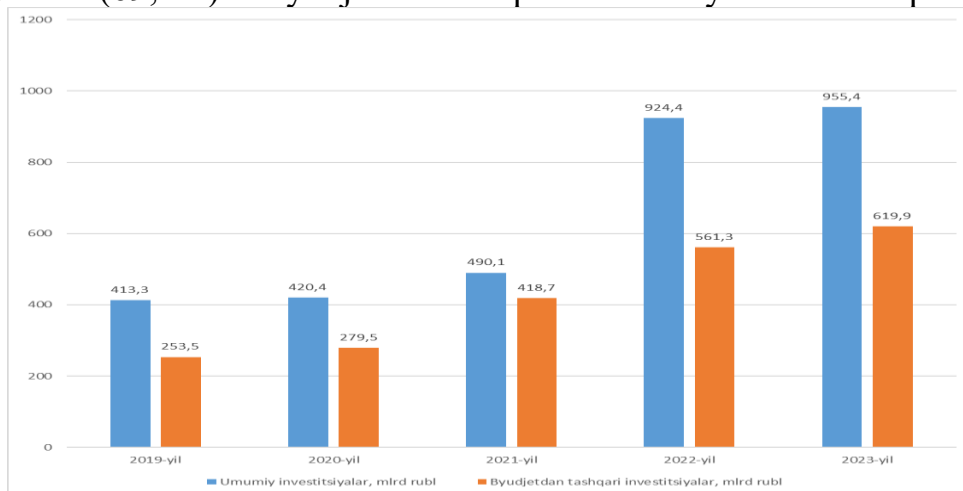
tashqari investitsiyalar hajmi hamda loyihalarning umumiy sonini ko'rishimiz mumkin:

2-jadval

Rossiya DXSH loyihalari statistikasi umumiy [6]

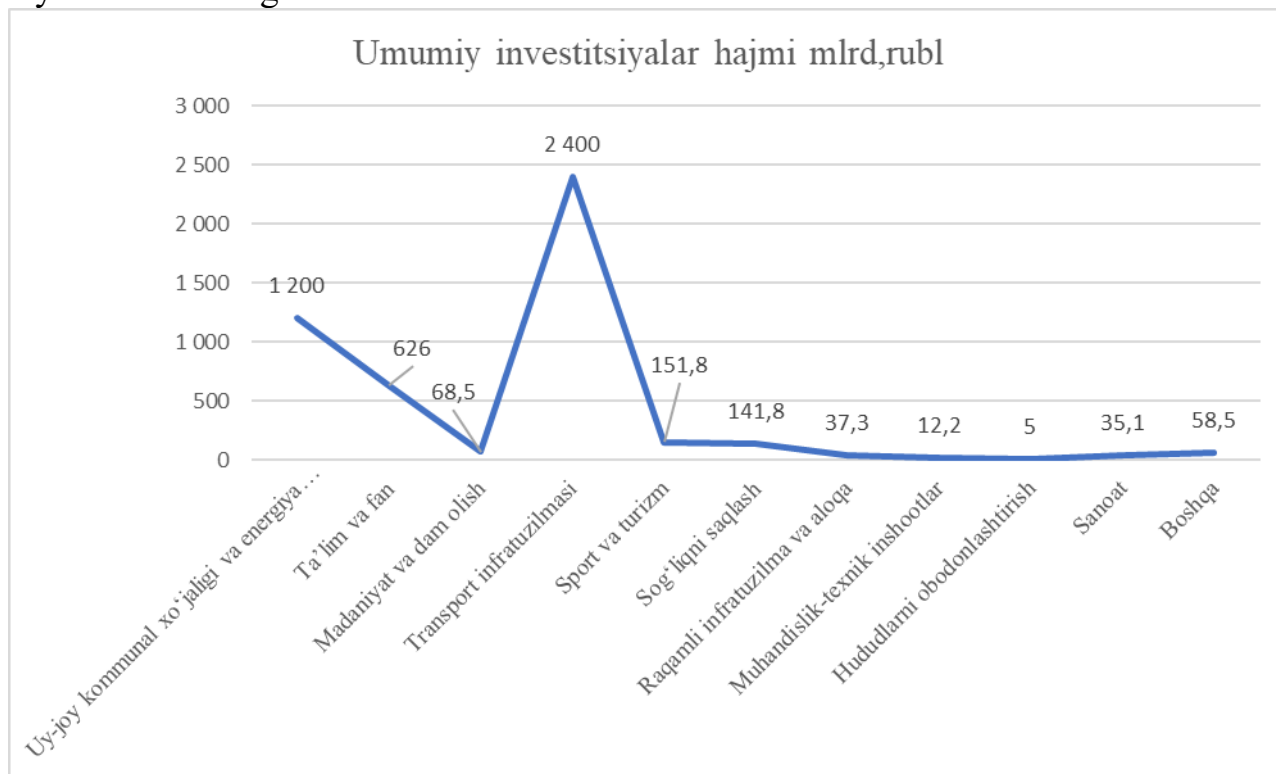
Loyihalar	Loyihalar soni	Umumiy investitsiyalar	Byudjetdan tashqari investitsiyalar
Barcha yillar davomida ishga tushirilgan loyihalar	4 207	4,8 trln rubl	3,32 trln rubl
Amalga oshirilayotgan DXSH loyihalari bo'yicha bitimlar	3 427	4,79 trln rubl	3,31 trln rubl
DXSH loyihalari, bitimlarning amal qilish muddati tugashi sababli yakunlangan	780	11 mlrd rubl	8,8 mlrd rubl

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, jami ishga tushirilgan loyihalar soni 4 207 tani tashkil qiladi. Shulardan 3 427 tasi amalga oshirilayotgan loyihalar (81,4%) hamda 780 tasi muddati tugaganligi sababli yakunlangan loyihalar (18,6%) tashkil qilmoqda. Umumiy amalga oshirilgan investitsiyalar hajmi esa 4,8 trln rublli tashkil qiladi. Shulardan 3,32 trln (69,2%) ni byudjetdan tashqari investitsiyalar tashkil qilmoqda.

2-rasm. Rossiya DXSH loyihalari investitsiyalar statistikasi [6].

1-rasmdan ko'rinib turibdiki 2023-yilda amalga oshirilgan umumiy investitsiyalarning hajmi 955,4 mlrd rubl ni tashkil qilmoqda. Ushbu ko'rsatkich 2019-yilda 413,3 mlrd rublni tashkil qilgan. Ya'ni o'tgan 5 yil mobaynida ushbu ko'rsatkich 2,3 baravarga o'sganini ko'rishimiz mumkin. O'tgan yilga nisbatan esa 3,3 % o'sish dinamikasiga ega bo'lgan (924,4 mlrd rubl o'tgan yilda). Bundan tashqari 2023-yildagi investitsiyalarning 619,9 mlrd rubli byudjetdan tashqari investitsiyalarga umumiy investitsiyaning (64,9 %) ga to'g'ri kelmoqda. Ushbu ko'rsatkich 2019-yilda 253,5 mlrd rublni tashkil qilgan. 5 yil mobaynida byudjetdan tashqari investitsiyalarning hajmi deyarli 2,5 baravarga oshganligini guvohi bo'lishimiz mumkin. Rossiyada DXSH loyihalari so'nggi yillarda sezilarli o'sish ko'rsatmoqda. Xususiyl sektorning faol

ishtiroki, yirik loyihalarning amalga oshirilishi va yangi sohalarga kengayish DXSH mexanizmining samaradorligini oshirmoqda. Agar O'zbekistonda ham DXSH mexanizmi rivojlantirilsa, Rossiyaning tajribasi asosida samarali infratuzilma loyihalarini amalga oshirish mumkin.

3-rasm. Asosiy infratuzilma sohalarida amalga oshirilayotgan DXSH loyihalari bo'yicha amaldagi kelishuvlar umumiy investitsiyalari hajmi, mlrd rubl [6]

2-rasmdan ko'rinib turibdiki amalga oshirilgan DXSh loyihalarining eng katta investitsiya ulushi transport infratuzilmasi loyihalariga 2 trln 400 mlrd rubl to'g'ri kelmoqda. Jami investitsiyalarning 50 % miqdorida. Keyingi o'rinlarda esa Uy-joy kommunal xo'jaligi va energiya ta'minoti loyihalari 1 trln 200 mlrd rubl jami investitsiyalarning 25% miqdorida to'g'ri kelmoqda. Eng kichik ulush esa Muhandislik-texnik inshootlar infratuzilmasiga 12 mlrd 200 mln rubl (0,25%) hamda Hududlarni obodonlashtirish infratuzilmalari tarkibiga 5 mlrd rubl (0,1%) to'g'ri kelmoqda.

XULOSA

Davlat-xususiy sheriklik (DXSH) mexanizmini rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribasi, xususan Rossiya, Buyuk Britaniya va AQShning yondashuvlari O'zbekistonda mazkur modelni samarali joriy etishda muhim o'rnak bo'la oladi. Rossiya tajribasida DXSH loyihalari ko'proq transport va energetika sohalarida amalga oshirilgan bo'lib, davlat tomonidan qonunchilik asoslarining takomillashuvi va moliyaviy kafolatlar taqdim etilishi asosiy omil sifatida ajralib turadi.

Buyuk Britaniya esa DXSH modelini jahon miqyosida ilgari qo'llagan davlatlardan biri sifatida, ochiq raqobat, xavflarni adolatli taqsimlash va mustaqil monitoring tizimi orqali loyihalarning shaffofligini ta'minlashda yetakchilik qiladi. Bu yondashuvlar xususiy sektor ishtirokini kuchaytirish uchun muhim omillardir.

AQShda esa DXSH ko‘proq mahalliy darajadagi tashabbuslar orqali amalga oshiriladi. Turli shtatlar o‘zining tartib-qoidalarini ishlab chiqqan bo‘lib, loyihalarda innovatsion moliyalashtirish usullari va turli xil investorlar qatnashuvi ko‘zga tashlanadi.

Ushbu tajribalarni O‘zbekistonda amaliyotga tatbiq etish orqali DXSH loyihalarining huquqiy bazasini mustahkamlash, risklarni maqbul taqsimlash, investorlar uchun jozibador muhit yaratish va infratuzilmani tezkor rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi. Shuningdek, xususiy sektor ishtirokini oshirish orqali davlat byudjeti yukini kamaytirish va xizmatlar sifatini oshirishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasida 2024-2030-yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-308-Sonli qarori 30.08.2024-yil.

2. G.Hodge, C.Greve. "The Challenge of Public-Private Partnerships: Learning from International Experience". Edward Elgar Publishing. Cheltenham, UK. 2005.

3. S.Osborne. "Public-Private Partnerships: Theory and Practice in International Perspective". Routledge (Taylor & Francis Group). Milton Park. UK. 2000.

4. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=a64aa250-6273-459d-9443-bfa924f43b0d>- bu yuridik soha mutaxassislari, advokatlar, korporativ yuristlar va huquqshunos talabalar uchun mo‘ljallangan global yuridik axborot platformasidir.

5.https://en.wikipedia.org/wiki/Public%E2%80%93private_partnerships_in_the_United_States- AQShda davlat xususiy sherikchilik loyihasi vikipediyasi.

6. "Rossiyada davlat-xususiy sheriklik 2023 yil yakunlari va asosiy tendensiyalar". Infratuzilma Investorlari va Kreditorlari Assotsiatsiyasi (IIKA) Tahliliy Dayjesti. 1-son.